

Hava Pinhas-Cohen

Minden zsidónak tudnia kell, hogy nincs egyedül

„Nem tudom, miért van nálam minden, mindig, mindennel másképpen, illetve ha tudom is tán, egyszerűbb, ha úgy tudom, hogy nem tudom. Mert ez sok magyarázattól megkímélne. De, úgy látszik, a magyarázatok elől nem lehet kitérni, állandóan magyarázunk és magyarázkodunk, magyarázatot követel tőlünk maga az élet is, ez a megmagyarázhatatlan jelenség- és érzetkomplexum, magyarázatot követel a környezetünk, és végül magunk is magyarázatot követelünk önmagunktól, míg végül sikerül magunk körül mindent, és önmagunkat is megsemmisítenünk, vagyis agyonmagyaráznunk...” (Kertész Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*)

Egyfolytában azt mondom magamban, hogy nem utaztam volna Lengyelországba, ha véletlenül nem egy arab–izraeli csoporttól érkezett volna a meghívás. Eddig soha nem kaptam araboktól meghívót, pláne nem arab csoporttól. Megragadott, hogy egy arab–izraeli csoporttal utazhatok, s egyúttal egy ennyire izraeli utat járhatok végig a zsidó és az egyetemes emberi találkozási pontjai felé, melyek állandóan jelen vannak életemben, s igencsak ellentmondások. Már az utazás kiindulópontja is igen problematikus, és felveti a valóság megoldatlan kérdéseit: a köztük dúló háború a két nép talpát perzseli. Még csak eszközeim sincsenek a felmerült kérdések megválaszolására. Nem az a kérdés, hogy „ki a zsidó”, hanem az, hogy „ki az izraeli”.

Az arab–zsidó találkozás elszakít a gyökerektől, a függetlenségtől, a bevándorlástól és megpróbálja újradefiniálni a haza, a szülőföld, az adott helyhez tartozás fogalmakat. Az utolsó évszázadban, a két nép meghatározó élményei során érzelmek tapadtak ezekhez a szavakhoz. Ennek ellenére Emil Sufani tiszteletes az utazás alatt többször is elmondta, hogy „Zsidók és arabok együtt vagyunk, s kezünkbe vesszük a jö-

vőt. Soha nem értettük a zsidó nép biztonságra törekvését, hogy mi okozza a zsidóknál a biztonság állandó hiányát.” Mindezt igen magabiztosan jelentette ki. Egy másik résztvevő, Abdul Aziz Deravsza, az Emek kórház sürgősségi osztályának osztályvezető főorvosa, aki az utazáson a vezetésben talán a „világi” arab szerepét jelenítette meg, igen „naiv” módon többször is elmondta, hogy „minden zsidónak tudnia kell, hogy nincs egyedül. Azért jöttünk, hogy együtt legyünk vele.”

Ezúttal az események egy más fordulatot vettek. Az izraeli társadalom gyengébb fele, az arab kisebbség elhatározza, hogy „megérti” és támogatja a zsidó többséget. És az arab kisebbség Izraelben életében először vezető szerepet játszik egy társadalmi és kulturális megmozdulásban, először ragadja kezébe a kezdeményezést.

Indulásunk előestéjén, május 25-én, ezt írtam útinaplómba: „Két fájó pontot érint a vegyes küldöttség Lengyelországba utazása, ahol a két idegrendszer találkozik. A »nagy utazással« párhuzamosan személyesen én is útra kelek, hogy a természetes találkozási pontokat keressem. Én az irodalom és a művészet segítségével kutatom a világot, a megírt emlékezet útján, a tudatosan dokumentált emberi élmények folyamataiban.

Meghatározásom az utazásról: az igen bonyolult izraeli valóság útja. Identitások kaleidoszkópja, melyen át a zsidó önzonosság fájdalmas pontját nézik. Magukkal viszik izraeli–palesztin identitásuk és hovatartozásuk ütközését a zsidó olvasztópontra.”

A herciai ismerkedő összejevetelről pedig ezt vázoltam naplómba:

Április 12., Saron szálló, Hercia:

Mirjam, egy názareti ügyvédnő kezdte az ismerkedést és az azt követő beszélgetést. Ezt mesélte: „Nazir nevű sógorom hívott meg az utazásra, de nem hittem, hogy az ötlet megvaló-

sulhat. Kétkedtem benne, mivel attól tartottam, hogy elszakadok saját népem fájdalmától, és egy másik nép fájdalmát fogom érezni. Nem könnyű helyzet. Abuna jobban hatott rám, mint Nazir. A szeretetről szólt és a »másik«-ról, s ez meggyőzött.” Dr. Steiner, a Hadassza kórház orvosa ezt mondta: „En »morális higiénia« miatt utazom Auschwitzba. Nehezen viselem, amit az arabokkal teszünk.” Khalil, az Al mutran-i tanár, az út egyik vezetője, így vélekedett: „A soán keresztül fedeztem fel a félelmet. Azelőtt nem ismertem a rettegést. Meg szeretném érteni a másik oldal félelmét, s ezzel talán a sajátomat is.” Miksi Sosán, rádiós újságíró: „Bűntudatom van. Zsidóként nem vontuk le a megfelelő tanulságokat, s hasonlóvá válhatunk az előtünk járókhoz. A *második intifáda* kitörésekor erőt vett rajtam a bűntudat. Találkozni szeretnék hazám másik népével.”

Ezek a nyitómondatok nagymértékben kifejezik az utazás résztvevőinek alapállását. Senki sem azért ment Lengyelországba egy arab–zsidó csoporttal, hogy izraeli-kulturális-turista élményeket gyűjtsön. A maga módján mindenki valami személyest keres, hogy kibogozza személyes sorsa és a bonyolult közösségi élmények közti kapcsolatot. Kauar Nohá, a názáreti nőmozgalmi aktivista és költő az utazás végén életében először írt héberül három verset. Ezt mesélte: „Eleinte nem akartam menni. Nem gondoltam, hogy ez megfelelhet nekünk éppen most, az intifáda idején. Békepárti vagyok, s attól tartottam, azt mondják, hogy Auschwitzba mentem, s a zsidók oldalára álltam.”

Emil Sufani tiszteletes mindezt eltávolította tőlünk. Minden politikai hovatartozást kizárt az utazásról, s nem félt az arab sajtóban megjelenő kritikáktól sem. Minden beszélgetésen és minden előadáson melegen idézte Levinas-t, a francia zsidó filozófust, hogy kötelességünk megismerni a „másikat”, s felelősséget kell érte vállalnunk. Mindannyiunk számára nyilvánvaló volt, hogy az utazás változásokat fog okozni. Egy arab–zsidó út Auschwitzba már létében maga is változás. Szalam Dzsubran érzékletesen határozta meg leíró nyelvezetével: „Pozitív sokkot akarok okozni a zsidóknak, egyszerűen abból a tényből adódóan, hogy azonosulok fájdalmukkal. A zsidók reagálhatnak negatívan. S ezzel arra kényszerítem őket, hogy ők is pozitív sokkal válaszoljanak.”

Szemben velük, nem tudtam, mi vár rám. De teherként magammal vittem az útra két ponton

is előzetes ellenállásomat. Teljes erőmből beszéltam azzal az izraeli vágygal, hogy „megszabaduljunk” Auschwitztól mint zsidó élménytől, hogy „egyetemes”-sé tegyük azt. Részt vesztek az izraeli művészeti életben, követtem azt, s nehéz megfedkezni róla, hogy a soá jelei, a koncentrációs táborok csíkos egyenruhái vagy a barakkok és az árammal töltött kerítések képei mennyire jelen vannak a vizuális művészetben. Úgy tűnik, ez mindig ötvöződik a zsidó bocsánatkéréssel. Mintha nem mi és a mi emlékeink lennének ott, hanem az elítélt „gonosz”. Mintha valamiféle teher nyomna minket, amitől meg kéne szabadulnunk.

Meir Aronson az 1999-es velencei Biennáléra készült katalógusának címe: *Az emlékezet mint történelem, a történelem mint emlékezet*. A Simha Schermannról szóló részben ezt írja: „Simha Schermann plasztikus művész, fényképezőgép és más eszközök segítségével a soával foglalkozik. Az általános kutatása nem zárja ki, hogy állandó ikonikus figurát hozzon létre. Egyfajta metavizuálisat próbál megérteni és megjeleníteni, amit a látvány elrejt és ami lehetővé teszi az alkotást. Schermann bizonyos értelemben azt állítja, hogy Auschwitz mindenütt jelen van, hogy egy lélekállapot. Hogy olyan »emberi« dolog, mely kerüli az ember tekintetét.”

Minden erőmmel tiltakoztam Auschwitz olyan meghatározása ellen, hogy az maga az »emberi«. Bármennyire is figyelem magamat és a körülöttem élő zsidókat vagy nem zsidókat, soha egy pillanatra sem láttam senkit „auschwitzi lelkiállapotban”. Mióta az ember a területekért, az identitásért, a valahová tartozásáért küzd, háborúk zajlanak. De a huszadik század előtt egyik háború sem célozta meg egy nép teljes fizikai megsemmisítését. Ez a gyilkosok álláspontjának belsővé tétele, akik egy adott idő egy adott nemzedékének korlátozott bűnét akarják látni, mintha semmi közük sem lenne hozzá. Mintha minden mehetne tovább és új, a bűntudattól mentes nemzedékek születhetnének.

Ezt nem vagyok hajlandó elfogadni. S talán azt is mondja ez a meghatározás, hogy isten ments, mi, izraeliek, zsidók is lesüllyedhetünk a teljes „gonoszságig”. A körünkben élők bizonyosan érzékelik szorongásunkat saját magunktól. Ugyanolyan polgárok, mint mi. Úgy tűnik, Khalil érezte ezt a kétarcú félelmet. Egrész a félelmet attól a lehetőségétől, hogy újra megéljük a nácioknak való teljes kiszolgáltatottságot, másrészt a félelmet, hogy hasonlítunk

gyilkosainkra, ahogy ezt Miki Sosán az ismerkedésen kifejezte. Elsődleges szorongásom az volt, hogy az araboknak kényelmes lesz megemészteni Auschwitzot az univerzális gonosz megtestesüléseként, s nem élik meg a zsidók kiszolgáltatottságát a nációkkal szemben az olyan eseményeknél, ahol az egyén emberi csoportként elvesztette Isten benne található képességét.

A másik szorongásom az volt, hogy a zsidó soát összehasonlítják a palesztin szenvedéssel. Hogy nemzeti tragédia szegül szembe nemzeti tragédiával, s egyik igazolja a másikat. Hogy nem igazolódik létünk, erőnk használata a túlélés érdekében, s hogy a köztünk lévő arabok az áldozatok áldozatainak fogják tekinteni magukat. Tudtam, hogy nem akarom magam egy ilyen párbeszédben látni sem bűnősként, sem vádlottként. S annak ellenére, hogy tudatában voltam, hogy a közös utazás kapcsolatot és kapcsolódásokat teremt, ilyen kontextusban nem vagyok hajlandó részt venni benne. Arra gondoltam, majd össze tudom hozni az olyan alapfogalmakat, mint „izraeli” és „zsidó” identitásom.

Három verseskötényt vittem magammal: „A század vége”-t Vislava Simborskától Rafi Richter fordításában, a „Folyó partján”-t Ceslav Milostól David Winfeld fordításában és Paul Celan „Kötött nyelv”-t Simon Zendabnek fordításában. Azt akartam, hogy minden eshetőségre legyenek szavam, s ne feltétlenül egy izraeli zsidó szemszövegéből.

Az utazást két személy kezdeményezte. Arab részről Sufani, egy názáreti katolikus pap. Zsidó részről Ruthi Bar Shelo, egy szervezéssel foglalkozó hölgy, Mota Gur (egy legendás izraeli tábornok, aki Jichak Rabinhoz hasonlóan, minden jelentős izraeli háborúban jelentős szerepet töltött be – a szerk.) lánya. A későbbiekben kiderült, hogy az utazás kezdetben banális pedagógiai jelleget öltött. A jeruzsálemi Héber Egyetem gyakorló középiskolája kapcsolatot hozott létre és találkozót szervezett a názáreti *Al Mutrani* iskola tanáraival és diákjaival. Ennek a vezetője Sufani, akit Abunának is szólítanak. Az utazás számukra már jóval bekapcsolódásom előtt elkezdődött. Abuna Sufani az izraeli-zsidó világgal érintkezve megértette, hogy a zsidókkal való párbeszéd megkezdéséhez, ahhoz, hogy szorongásaik világát empátiával megértsék, el kell jutni a fájdalom és a szenvedés szívéhez: Auschwitzhoz. Vagyis a kétezres évek izraelijének megértéséhez vissza kell térni az előző század közepére. Ő ezt bölcsen úgy fo-

galmazta meg, hogy „az emlékeztől a békéhez”. Vagyis az emlékezet nem feltétlenül gúzsba köt és kötelez, hanem felszabadító hatalma is lehet.

Túl a történelmi tényen, hogy „Auschwitz” olyan idő- és helymeghatározás, mely a köztudatban főleg a zsidókhöz és a zsidó világhoz kapcsolódik, Európában és általában a nyugati kultúrában az „Auschwitz után” fogalma is teljesen általánossá vált. A Kelet, és különösen az arab Közel-Kelet szinte egyáltalán nem kapcsolódik az „Auschwitz” nevű válsághoz vagy az „Auschwitz után”-hoz. Ezért az utazásban annak a lehetősége is benne rejlik, hogy láthatóvá váljon a két kultúra emlékezetének a találkozása.

De itt egy további zavaró tényező is megjelenik: Sufani nemcsak egy arab-izraeli, hanem ezen túl vallásának képviselője is, egy katolikus-keresztény vezető. A jelenkori történelem szintjén az ország polgára, a harciasan ellenséges kisebbség tagja, s népének vezetője. Keresztény világának mitikus szintjén Jézus, aki zsidóként élt és halt meg, s akit a keresztény hagyomány szerint a zsidók keresztre feszítettek. A keresztény hagyományban igen szerzeágazó jelentése van a szenvedés fogalmának, tisztaságot és szentséget is jelképez. Istent a szenvedéssel azonosítják. Az arab keresztény vezető azt is tudja, hogy egyházának tagjai tömegesen hagyják el Izraelt. Tanítványainak és vezetőitársainak többsége mozlím.

Most egy olyan találkozás előtt állunk, melyben hatalmas emberi szenvedéssel fogunk szembesülni, olyan szenvedéssel, aminek nehéz megérteni jelentését, vagy azt is nehéz megérteni, van-e egyáltalán jelentése. Ez a szenvedés a felszínen értelmetlennek tűnik, s hatalmában áll akár az Isten felrobbantása is. És hogy abszurd érzésünk növekedjen, a zsidó nép szenvedéséről van szó, arról a népről, amelyet a nyugati történelem örökre bűnösnek bélyegzett meg, mivel felelős Jézus keresztre feszítéséért. Szemvétele paradox módon mitikus helyzetbe, isteni magasságokba emelheti a zsidó népet. Ez a helyzet két törékeny és súlyos fogalmat hordoz: a bűnét és a bocsánatát.

Miután megnéztük Krakkót, a zsidónegyedet és Rabbi Moshe Isserlis történelmi zsinagógáját, a város szívében levő „Templom” zsinagóghoz értünk. Emil Sufani a bimán, a frigyszekrény előtt állt, mellette keresztelőkkel és iszlám ruhákkal a különböző vallások képviselői, és a világ médiájához szól: „Veletek vagyunk itt, a

szeretet helyén, az Isten képének helyén a »másik« megértése végett, és magunkra vállaljuk fájdalmatokat. Magunkra veszünk mindent, amit a zsidók, a palesztinok, a keletiek átélnek. Magunkra vállaljuk a jövőt, mert fontos, hogy érezzük, hogy együtt vagyunk. Itt a zsinagógában. Úgy látjuk, hogy ez az egység helye. És köszönetet akarok mondani nektek, hogy áldozatok az időtökből, s igent mondatok erre az útra. Tudom, hogy milyen nehéz ezt otthon elmagyarázni az embereknek. De ennek ellenére eljöttünk, hogy Auschwitzba utazzunk, hogy megismerjük és megértsük a soát. Ezért meg kell tennünk ezt az utat és meg kell hallgatnunk a visszaemlékezéseket, köztük az egykori sonderkommandósét, aki a gázkamrában és a krematóriumban dolgozott.”

Sufani mindannyink szívéhez szólt szavaival, meleg és megragadó személyiségével. Ünneplés és magával ragadó volt helyzete és szándéka, ahogy kézfogásra és egy kevés bizalom megteremtésére készített.

Április 27-én, Krakóban jegyeztem föl:

A „Templom” zsinagóga díszesebb Rabbi Moshe Isserlisénél, és minden más eddig látott zsinagógánál. A firenzei és Európa legszebb zsinagógáira emlékeztet. Egy üres emlék – héj. A zsinagóga díszével és aranyozott csarnokával háttérre és dekorációvá vált, a különféle vallások taláros és jeleket hordozó embereinek dobogójává. Mindegyiküknek szüksége van valamiféle reklámra és hazai közösségük elismerésére. Teátrális és fenyegetően üres volt az egész. Bár egy zsinagóga épületében voltunk, hiányzott a zsidó tartalom. Úgy éreztem, hogy az üresség nem tud megtelni és megerősödni. Ők a szószékről talárjaik sűrűjében nem azt a fájó képet látják, amire én és társaim tekintünk. Giser rabbihoz és néhány társamhoz fordultam, és megkértem őket, szervezzenek *minjánt* a kaddis elmondásához. Zavarba jöttek, mivel a szervezők úgy határoztak, hogy egyik vallás sem mond imát. A bima szélén összegyűlt néhány férfi, s elolvasott két részt a zsoltárokból. Megkönnyebbültem, amikor a csarnok árnyékában héber szavakat hallottam. A jelek kereszteszédéseire gondoltam. A terem Jeruzsálem felé fordul, s Jeruzsálem napjának estéje van (Izraelben minden évben megünneplik Jeruzsálem napját). Ha egy pillanatra felemlítik a zsinagóga keresztekkel és félholdakkal zsúfolt terében a város nevét, akkor vajon ebből a közös város közös szeretete fog sarjadni? Vajon egybefog-

lalhatom-e mindezeket a szinteket?

Szalam Dzsabran költő, író és újságíró mélyen beágyazódott az izraeli zsidó társadalomba, heti műsora van a helyi arab rádióban, s egészen más nézőpontról vélekedett a „magunkra vállalás” fogalmáról: „A zsidók nem képesek egyedül hordozni a soá traumáját. Ez egy egyetemes emberi rettenet, nem zsidó belügy. A gyilkosok és az áldozatok tettei is a teljes emberiséghez számítanak. A második világháború után is, újra létezik a legszörnyűbb baktérium elterjedésének veszélye, ezért a felvilágosodott embereknek résen kell lenni és figyelni kell a fertőzésre. Aggódva utaztam Lengyelországba, a múlt nem térhet vissza, de félek, hogy bombaként berobbanhat a jelenbe.”

Dzsabran a jelenről szólva rólunk beszél, Izraelről, a palesztin konfliktusról, s hozzátesszi: „A zsidók sorsát is látom, s megértem, hogy ami Auschwitzban történt, az abnormális néppé tette őket.” Milyen értelemben? – kérdeztem, s Dzsabranak világos elmélete van: „Izrael katonai ereje összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint az arab államoké és a palesztinoké. S mégis az egyszerű izraeli polgár krónikusan beteg, állandóan aggódik, retteg a fenyegetéstől. De a zsidók és a palesztinok olyanok, mint a sziámi ikrek. A zsidók minden történelmi és lelki betegsége átkerül a palesztinokhoz is. Ez a két nép egymáshoz torzult és összefonódott.” A sziámi ikrek durva hasonlata talán magyarázza annak szükségletét, hogy közösen újra keressük a múlt felé azért, hogy közös jövőt alkot-hassunk.

Khalil, a negevi „Amal Hore” általános iskola tanára és faluja postahivatalának vezetője mesélte később: „Lezártam a tudatlanság korát. Szinte semmit sem tudtam a soáról.”

Az utazás egyik számomra fontos pillanatában a gyilkosságok völgye felé tartottunk, a tömegmészárlás árkaihoz az erdőben és a mocsárban. Egymás után hagytuk el a csoportokat, tudatosan csöndben haladtunk a szerény emléktáblák felé, melyek ezrek rettenetes halálát mesélik el. Onnan továbbmentünk a gázkamrák és a krematóriumok felé, már ami megmaradt belőlük. A fájdalomig csodálatos volt a séta Auschwitz-Birkenauban, a zöld erdőben, az erdőben, ahol a fény-árny játék mintha a gyerekek meséiből és bújócskáiból jött volna, az erdőben, ahol az emberi csontok, a zsidók, csecsemők és öregek csontjai alaposan megtermettették a fák gyökereit. Közelség honol az

erotikus homály s a susogó levelek mögött csendben nyugvók lidércnyomása közt. Az erdők légkörének fizikai materializálódásai a Grimm testvérek a német folklórban formálódott meséi, valamint Sai Agnon „Úr és szolgá”-ja. Az erdei ember kegyetlen.

Az ösvényen jártamban déjà vu érzésem volt. Mintha már jártam volna itt. Körbenéztem, és azt mondtam, a lengyel falusiak itt rejtettek el a tömegsírokban több száz és több ezer zsidó halottat. De körülöttem az ösvényen túl és a fák közt mocsárnak kéne lennie. Egy pillanatra eszembe jutott egy rész a *Sboab* filmből, ahol egy idős lengyelt látni, aki tanúja volt az érintettek halálba menetelésének, s ahogy a mocsárba temették őket. Részese volt a hely szörnyű titkának.

Mentünk, s közben héber és arab szavak repkedtek a levegőben egy lengyel táj háttérében. Megálltunk az emlékezés és a magyarázat tábláinál. Körbeálltuk az idegenvezetőt, aki igen tehetségesen magyarázott. Beszéde alatt megértettem, hogy ez az a hely, és körülöttünk van az a mocsár, mely a víznyomás ereje miatt elnyelte a megölték testét. Nagyon figyeltem az idegenvezetőre, aki részletezte a zsidók megölését és változatos halálát. Számokat és tényeket hallottam, és éreztem, ahogy felháborodásom egyre nő a leírás módja miatt: „meghaltak”, „elégtek”, „megsebesültek”, „bevégezték”, minden olyan nyelvi szerkezetben, mintha nem tudnánk, ki a gyilkos, ki éget és öl. Nem mondta ki egyszerűen: „A lengyelek megégették 500 zsidót” vagy hogy „a németek az erdőbe gyűjtötték 700 embert és mind belelőtték egy szakadékba”. Aharon Appelfeld, Kertész Imre, Primo Levi irodalmi hatására a héber nyelv egyfajta száraz közbeszédhez alkalmazkodott. Ez a közbeszéd azt mondja, hogy nincs értelme az erőteljességnek, meg kell elégedni a tényekkel.

Közülünk sokan némán haladtak, az adatokat értelmezték. Hol halad az út, hol van a híres rámpa, ahol a zsidókat leszállították a kényszermunkára vagy a gázhalálra. Hogy néznek ki a krematóriumok. Főleg arab útitársaink engedték meg maguknak a sírást, a zokogást, nem fékeztek meg erős érzelmeiket. Elkezdtem megérteni, hogy a magammal hurcolt emlékezet és tudás terhe – mióta ártatlanul elolvastam Anna Frank naplóját, elolvastam Primo Levi könyveit, s amíg megnéztem minden soával foglalkozó filmet – eltüntette a találkozás élményét egy adott helyhez kötve. S mivel arab barátaink az elképzelések és az előzetes tudás szempontjából lekövetlen, szabad helyről indultak, képesek voltak

sírni és a fájdalom erőit vehetett rajtuk. Úgy tekintettem rájuk, mint Mózes az Ígérlet földjére, amit megláthatott, de ahová nem juthatott el.

A nyelvezet borzalmasnak tűnt számomra. Beleszóltam a magyarázat és beszélgetés közepébe, s megkérdeztem: „Miért használunk passzív szerkezeteket? A zsidók miért »meghaltak«, miért nem mondjuk ki az igazat? Hogyan lehetséges, miért van az, hogy állunk szemben a tömegsírokkal és megpróbáljuk megérteni a történeteket? A véget nem érő hallgatás helyett miért nem bosszúra hívunk? Miért elégedünk meg az emlékezettel, mintha ez lenne az Auschwitzal való szembenézés egyetlen lehetősége?”

A „bosszú” szó abban a pillanatban szinte felszabadítóan hatott rám, olyan érthető és becses volt, mint még soha. Talán ekkor tudtam életemben először közel kerülni a jelentéséhez, mély fontosságához egy gyász kapcsán, melyre nincs vezeklés, egy példátlan büntetéshez. A beszélgetés során megértettem, hogy felszólalásom és mondanivalóm megbontotta a rendet, hogy a szó használatával átléptem a rejtett határokra. A mellettem álló Sufani azonnal megkérdezett: „Mit akar? Hogy még több vér folyjon? Németeket akar ölni?” S a legbanálisabb reakció szerint, nem elég megfelelő válasz Izrael állam létrejötte?

Dzsubran felhozta a hallgatást, mintegy a bosszút követelő álláspontom ellen. „Nem először vagyok itt. A nyílt azonosulás s társaim tisztelete miatt döntöttem úgy, hogy eljövök. Ezen a helyen az ember úgy érzi, hogy lassan kell mennie, mivel holttesteken tapos, s attól tart, valaki alulról felkiált. Úgy érzem, magamba kell szállnom. A lelkem csupasz. Itt minden szó megkopott. A hallgatás a leginkább autentikus szellemi és lelki kifejezőmód. Ottlétem alatt menekültem a fényképezés és az interjúk elől, mert nem akartam, hogy valaki arra gondoljon, hogy ez egy előadás része. Ez egy belső, s nem egy csoportos utazás. Ránézek a világra és rettenetesnek látom. Az ember itt eljutott a végsőkhöz, a szervezett nagyzemű gyilkoláshoz egy hideg mérlegelés eredményeképpen. Éppen a felvilágosodott német nép vált gyilkossá, mely a tudomány és a filozófia élvonalában járt. Ez tönkretette a németeket, még mielőtt szembekeverültek volna az emberiség másik részével.”

Dzsubran megválaszolta a kérdést, amire nem találtam feleletet és ami nem hagyott nyugodni. A soá után két nemzedékkel hol van a német nép? Hol van a lengyel nép? Vislava Simborska, a nagy lengyel költőnő mentette

meg számomra a helyzetet. Kivettem könyvét a hátizsákomból, és amikor visszatértünk a „rám-pa” meglátogatásáról, az autóbuszon felolvastam útitársaimnak a „Még mindig” című verset, mely a következő sorokkal zárul:

Így, igen így morajlik a kerék, erdő tisztások nélkül. / Így, igen így, az erdőben kiabáló transzport halad. / Így, igen így éjszaka ébren hallom / Így, igen így a csönd megsebzti a csöndet. („A század vége” kötetből, Shiri Zsuzsa fordítása.)

A vonat halad célja, a halál felé, és zsidó nevű embereket szállít. Kiderül, hogy a „hangot” megőrzi az erdő emlékezete. Ettől kezdve elválnak egymástól Safuni és az én szándékaim. Ő abban érdekelt, hogy a történet ismerete és megértése bocsánathoz vezessen, én pedig azt mondom, hogy nem bocsánatunk kell, hanem kötelességünk emlékezni. Az emlékezet súlya ugyan nem engedi a megbocsátást, de megátolja a felejtést, és úgy tűnik, ez is a dolga.

Abuna újra megkérdezett: „Azt akarja, hogy még több vér folyjék?” – és hozzátette: „Meg kell bocsátani. Tudni kell megbocsátani. Ha lesz megbocsátás, akkor tovább lehet menni és lehet virágozni.” Hazatértem után bizonyítékokat kerestem gondolataim alátámasztására, hogy egy mitikus nagyságrendű bűnt nem lehet megbocsátani. Éppen a meg nem bocsátás, az el nem felejtés és a belefásulás aktív elűzése az emlékezetből, ezek azok a válaszok, amiknek mitikus helye van az egyén életében. De hogyan reagál mitikusan egy csoport?

Nohá leírta a röpke pillanatot, amikor gondolkodása megváltozott. „Auschwitz felé mentünk és az úton nagy üres földeket láttam. A mellettem haladó írónak, Beni Svilinek azt mondtam, nézze mennyi üres föld van erre felé, bárcsak egy keveset átadnának nekünk. Az író azt felelte, hogy könnyen meglehet, hogy rengeteg testet temettek el ezekben a földekben. Abban a percben úgy éreztem, mintha eltapostam volna egy kisgyereket. És erről héberül írtam verset.” Arra gondoltam, hogy Auschwitzról és a lengyel földről egy verssort sem írtam. Agyam folyamatosan tudatomba vetette Paul Celan verssorait, és részeket Primo Levi „Szünet”-éből. Nohá számára érzelmeket nyitott meg és megújulást jelentett, nekem pedig mintha egy kút záróköve lenne mindez.

Jacques Derrida egy, a Jad Vasemben adott interjújában a megbocsátás fogalmával foglalkozott. Jankelevicset idézte, az orosz–zsidó származású francia filozófust, aki könyvet írt a felejtés etikájáról, a fogalomról a nyugati ha-

gyományban. Bár a könyvet a 60-as években írta, nem foglalkozik közvetlenül a soáival, s arra a következtetésre jut, hogy a megbocsátás erősebb szükséglet a gonoszságnál. De engem zavar a felvetés, mely a bosszúvágyat megbocsátássá változtatja. A bocsánat lényegileg arra szolgál, hogy lemondjanak a bosszúvágyról, a bosszú szükségletéről. Kinek van joga vagy kinek a kötelessége megbocsátani? Vagy Derrida szavaival: „úgy vélem, hogy ez megbocsáthatatlan, egyszerűen azért, mert minden bűnt, például azt is, amiről szó van, csak a bűn közvetlen áldozatának van joga megbocsátani.”

Az út után nyilvánvalóvá vált, hogy új utazás kezdődik. Az emberi találkozások ledöntötték a válaszfalakat, s szinte vallásos érzelmekhez vezettek. Emberek egyes csoportjaként, héberrek, arabok és lengyelek keverékeként Katowitzébe értünk. Olyan elegy voltunk, amit értelmezni kell. Figyelmem többfelé hasadt. Minden szót két hangon hallottam. „Megszállás”, „menekültek”, „börönd”, „egyenruha”. Az emberi végső felé tettünk utazást. Ott a szavak csak egyet jelentettek: az élet értékeit.

Kérdés lett, miként folytatjuk mindezt. Az út résztvevői úgy érezték, további találkozásokra van szükségük, Izraelben is keresni akarták a folytatást, hogy minél több emberre hassanak. Zárószemináriumot tartottak Jeruzsálemben, s az összes beszélgetésből kiszűrődött a kérdés, hogy „most a zsidóknak kell az arabok felé tenni egy lépést”. Különböző módokon az „arab szenvedés” kölcsönös elismerésének szükséglete fejeződött ki. A szervezők szétosztották kéziratukat. Címe: *Az emlékezettől a békéig – a második utazás az arabok igazának elismerése felé – a vágyon, a nemesség és a fájdalom.* Utazás az arab kultúra, fájdalom és valóság több szempontú megismerése felé. Megismerjük a hatalmas és súlyos értékeket, amit az arabság és az iszlám az emberiségnek adott. Együtt megtanuljuk, hogy mi fejezheti ki az arab kultúrát a különböző területeken, az államban és azon kívül. Megismerjük a súlyos valóságból fakadó fájdalmat, s a szakadékot a hatalmas latens kulturális lehetőségek és azok izraeli és nemzetközi megvalósítása között. Megállapítjuk, mindennek mi az oka, közösen elkötelezve az akadályok elleni küzdelemre.

A kézirat hat fejezete a következő szavakkal indul: „Megismerni és megélni az arab kultúrát, szellemiséget és nagyságot... megtanulni és megélni a gazdag arab kultúrát... megismerni az arab valóságot... meghatározni az arab kul-

túra lehetőségeit... megismerni a mai arab mindennapokat minden szempontból összes fájdalommal együtt... Csoportban tevékenykedni..."

Világos, hogy a szeminárium kölcsönösségre vágyik, és a testvéri kultúra értékeinek elismerésére. A bemutatott kéziratban meg sem próbáltak szimmetriára törekedni, de szándékuk érthető. Több találkozó is volt Názáretben, Emil Sufani tiszteletes iskolájában, magánembereknél a Galil-hegységben és Jeruzsálemben. Nohá és több barátja azt mondta, hogy politikai eredményeket is szeretnének látni. „Azt akartam, hogy ebből egy békepárt jöjjön ki. Hogy az emberek ne szétszórva keringjenek, hanem csoportban egy közös cél érdekében. Nem azért mentünk Auschwitzba, hogy nyaraljunk. Keményen dolgoztunk, és ebből valaminek ki kéne jönni. Ez nagyon zavar.”

Ezzel szemben Abuna Safuni továbbra is az Isten árnyékáról beszél, a szeretetről, a fényről. Emberi hídat akar építeni. De Mirjam megfogalmazza a megjelölt irányt: „Növelni kell a köröket, és befolyásra kell törekedni. Minél többeket meg kell ismerni, és csökkenteni kell a fé-

lelmet.” Megkérdeztem, hogy politika nélkül gondolja-e mindezt. Így válaszolt: „Politika és Isten nélkül. Nem lehetünk naivok, a világon mindenben van politika. De politika nélkül is menni fog.”

Salah Khalifa Daliat el Karmelből Kfar Galamban tanult és kívül-belülről ismeri az izraeli társadalmat: „Kár lenne, ha ez a különleges csoport nem érne el valami komoly, emberi eredményt. Valami megvalósíthatót. Akár a politikában. De lényegében már a kölcsönös találkozások is fontosak.”

Én pedig azt szeretném, hogy a zsidó lakosság már az általános iskolától elkezdje tanulni az arab nyelvet és kultúrát. Ez a nyelv nélkülözhetetlen a roppant fájdalmas és véres izraeli élethez. Ehhez a következtetéshez persze nem kellett volna Auschwitzba utaznom. De ma hajlandó vagyok kezet nyújtani egy olyan politikai mozgalomnak, mely egy ilyen utat is zászlajára tűz.

HÉBERBŐL FORDÍTOTTA:
SHIRI SZUSZA



Haraszty István Waldsee-kiállításra készült alkotása
(2B Galéria)